

har længe været savnet. Der er dog stadig meget arbejde, der skal gøres for at rette traditionens fejlslutninger af Melanchthon og hans teologi, så det rehabiliteringsprojekt, som MSL fortjener ros for at have påbegyndt på dansk grund, kan fuldføres.

Bo Kristian Holm

Johann-Christian Pöder

Evidenz des Ethischen. Die Fundamentelethik Knud E. Løgstrups. Religion in Philosophy and Theology 62. Tübingen: Mohr Siebeck 2011. XIII + 362 s. € 69.

Denne bog er en let bearbejdet udgave af en dissertation om K.E. Løgstrups etik, som blev forsvaret i 2010 ved Det Teologiske Fakultet i Göttingen. Forfatteren, som er en estisk teolog, fik antaget afhandlingen *summa cum laude*, den højeste udmærkelse i Tyskland.

Titlen hentyder til Gerhard Ebeling og Wolfhart Pannenberg's diskussion i 1960-erne om etikens grundlag, hvor Ebeling for sin opfattelse af det etiske evidens bl.a. henviste til Løgstrup. Titlen udtrykker også bogens centrale tese: at det etiske for Løgstrup er evident i den forstand, at det er et konstitutivt element i det at være menneske. Løgstrups etik bestemmes som en ontologisk etik, som i en kritisk videreførelse af Martin Heideggers eksistentialontologi indoptager og eksplicerer den menneskelige tilværelses etiske dimension.

Bogen falder i tre dele. Første del redegør for grundtankerne i Løgstrups etik, og koncentrerer sig om de etiske ansatser i Løgstrups disputats, udviklingen og udarbejdelsen af tanken om den etiske fordring, konceptionen af de suveræne livsytringer, og den sene, 'metafysiske' Løgstrups naturetik. Naturetikken karakteriseres som "eine xenologische Ethik der Zurückhaltung" (69), dvs. en tilbageholdenhedens etik over for naturen som det fremmede, som unddrager sig vor magt.

Bogens anden del redegør først for Løgstrups fænomenologi og diskuterer derpå, om Løgstrup begik den naturalistiske fejlslutning. Løgstrup tolkes i denne sammenhæng ved hjælp af Thomas Rentsch's normative opfattelse af mennesket som "ein auf Erfüllung angelegter Sinnentwurf" (128). Tanken er, at fordi den andens livsopfyldelse delvis ligger i vor hånd, så "tritt uns die Normativität als Imperativ entgegen" (128). Dernæst forsvarer Pöder den tese, at Løgstrups etik kan betragtes som en eksistentialfilosofisk transformation af Max Schelers værdietik. Anden del slutter med en drøftelse af problemet om etikens begrundelse. Her sidestilles Løgstrups position med Karl-Otto Apels diskursetik.

Sidste del behandler den teologiske side af Løgstrups etik. Her møder vi bl.a. en oplysende bestemmelse af forholdet mellem teologi og filosofi hos Løgstrup gennem en sammenligning med forholdsbestemmelsen hos Ru-

dolf Bultmann samt en redegørelse for den tese, at Løgstrups etik kan betragtes som en transcendentalisering af skabelsesordningerne på linje med noget tilsvarende hos Eilert Herms.

Afhandlingen imponerer. Pöder har ingen problemer med Løgstrups modersmål. Oversættelsen af danske citater til tysk er upåklagelig, og Pöder udviser stor fortrolighed ikke blot med Løgstrups eget forfatterskab, men også med vigtige dele af den omfangsrige sekundærlitteratur. Mest indtryk gør dog hans overblik over vor tids filosofiske og teologiske tænkning. Det gælder først og fremmest den tysksprogede tænkning, men i forbindelse med diskussionen af den naturalistiske fejlslutning inddrages også relevant engelsk litteratur, bl.a. John Searles betragtninger over institutionelle kendsgerninger og Alasdair MacIntyres funktionelle menneskesyn. Gennem omhyggelige bestemmelser af ligheder og forskelle i forhold til beslægtede positioner kaster Pöder nyt lys over mange aspekter af Løgstrups etik og indplacerer den i åndshistorisk sammenhæng. Det sidste skal nok overbevise en og anden tysker om, at Løgstrup er en tænker, det er værd at beskæftige sig med.

Dette betyder ikke, at der ikke er noget at diskutere. Bogen koncentrerer sig om de fundamentale aspekter af Løgstrups etik. Dette kan naturligvis godt forsvares med, at det baner vejen for den løbende perspektivering af Løgstrups etik gennem en sammenligning med alternative konceptioner. Prisen er dog, at Løgstrups mangfoldige fænomenologiske analyser af, hvad der foregår mellem mennesker, og hans livslange beskæftigelse med forholdet mellem etik og politik ikke skænkes megen opmærksomhed. Og nogle vil mene, at betydningen af Løgstrups etik ikke mindst ligger dér.

Også Pöders perspektiveringer kan diskuteres. Selv om han bestemt ikke er blind for forskellene mellem Løgstrup og de tænkere, han sammenligner ham med, så har han dog en tendens til at overbetone lighederne. Det skal ikke nægtes, at der er interessante paralleller mellem Løgstrups og Schelers etik, bl.a. lovprisningen af den spontane kærlighed, men er det tilstrækkeligt til at betegne Løgstrup som "der Scheler des Protestantismus" (138)? Filosofisk gjorde den unge Løgstrup jo op med Schelers husserlske fænomenologi og teologisk var der en blivende kløft mellem Schelers (katolske) ideal om personlighedsudvikling og Løgstrups (lutherske) afstandtagen fra enhver form for dydsmoral. Ligeledes må man spørge, om Løgstrups opfattelse af den etiske fordring og de suveræne livsytringer ikke befinder sig milevidt fra Apels diskursetik. Igen, der er en interessant lighed mellem Apels transcendentale anticipation af det ideale kommunikations-fællesskab og Løgstrups afdækning af åbenhedens og tillidens elementære betydning. Men går det an at betegne Løgstrups etiske eksistentialontologi som "ein transzendentales Sprachspiel (...), das für ein jedes mögliche Sprachspiel die *conditio sine qua non* ist" (204)?

Sådanne spørgsmål er udtryk for, at Pöder på kvalificeret vis udfordrer nogle af vore vante forestillinger om Løgstrups etik. Vi må håbe, at han kan

få mange tyske filosoffer og teologer (og andre) til at få øjnene op for denne etik og inspirere dem til at læse Løgstrups egne betragtninger, inklusive alle dem, som bogen ikke kommer ind på.

Kees van Kooten Niekerk

Johannes Horstmann

Et grundrids af den kirkelige dogmatik. Forord ved Henrik Frost. Asferg: Tidehvervs Forlag 2009. 338 s. Kr. 250. Register kan downloades fra <http://tidehverv.dk>.

I efteråret 1988 forelæste Johannes Horstmann to gange ugentligt ved Københavns Universitet over "Kirkelig dogmatik i grundrids" og holdt tillige en øvelse over "Retfærdiggørelse ved tro uden lovens gerninger". Nogen beskeden opgave har det ikke været, og de nu trykte manuskripter til forelæsningserne vidner om omhu i tilrettelæggelsen. Men udgivelsen rummer også vidnesbyrd om Horstmanns kritiske stilling til den universitetsteologi, som han nu bidrog til. Bogen indledes med en tidligere publiceret artikel fra 1976, hvori "universitetssystematikken" beskyldes for at være "indskrænket [...] til lærdomskompilation", "kursus i videnskabelig teknik" og "fodnoteteologi uden den eksistensdybde, der evner at få noget af virkelig betydning for præstens gerning på prædikestolen til at stå oppe i teksten" (19). Trods kritikken anerkender Horstmann teologiens status som videnskab med hjemstedsret på universitetet. Men denne ret kan forskertses, og for den danske systematiske teologis vedkommende fandt Horstmann vel, at den var sat over styr, fordi dens "forkyndelsesrelevans" var blevet for ringe (20) og i hvert fald ringere end præstegårdsteologiens.

De 29 forelæsninger er ordnet traditionelt med kapitler om indledningsspørgsmål, guds- og skabelseslære, syndslære, kristologi, helligåndsteologi, derunder ekklesiologi og sakramentssteologi, og endelig eskatologi. De bærer præg af, at en teologisk eksistens her aflægger regnskab. Bogen kaster et blik tilbage over det 20. århundredes teologi, som den med sin videreførelse af luthersk teologi ved hjælp af den tidlige Barths Guds ord-teologi umiskendeligt er vokset ud af og har hjemme i. Alligevel er det ikke nemt at udpege den lutherske dogmatik fra samme periode, som Horstmanns ved sin position ligger tættest op ad. Den har sin egen stemme. Der er dog et slægtskab med den noget yngre Eberhard Jüngels dogmatiske tænkning, bortset fra, at Jüngel aldrig har skrevet en samlet dogmatik, og at der er indlysende forskelle på, hvordan de forvalter den dialektiske teologi. Begge betoner troens begivenhedskarakter. Ifølge Horstmann er Gud "den levende, der altid møder mennesket på en måde, som det ikke forud kan beregne, en måde, som altid er nu og overraskende" (76). Slægtskabet viser sig også i beskrivelsen af "det dialektiske" og i sansen for at udfolde de dogmatiske *loci* i hele deres